

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ — ПЪРВИЯТ БЪЛГАРСКИ ПРЕВОДАЧ НА МАРКО ВОВЧОК

В цялостното очертаване на Любен Каравелов като виден представител на българското революционно движение и художествената литература дейността му на преводач заема определено и не маловажно място. Редица негови изказвания за преводни съчинения, както и преводаческата му практика, ни дават изобилен материал, който достъпно ясно определя неговото отношение към въпросите на художествения превод.

Писател-реалист, Каравелов поставя пред преводачите задачи, които отговарят на конкретните исторически изисквания. На страниците на „Свобода“, „Независимост“ и „Знание“ той често се изказва за новоизлезли преводни произведения — критикува тези, според които литературата е „играчка“ и „забава“, поощрява издаването на полезни книги.

Главното, което изисква Каравелов от преводача, е: „Сяка книга, която са преводи и печата, трябва да са печата с цел: да разпространи знание между народа и да развие неговите умствени способности. . . ; сяка книга трябва да е знание и поучение, из която секи един читател може да извлече сила за каква и да е своя цел“.¹ Излизайки от такива здрави реалистични схващания, Каравелов не може да се примири с издаването на произведения, ненужни на поробения българин. Той често с възмущение задава подобни въпроси: „Защо ни е Ефрем Сирийски² и „Тайните на инквизицията“?³

Сладникаво-сентименталните произведения са в разрез с реалистичните изисквания на българския писател. Затова когато Д. Т. Душанов превежда книгата на Христофор фон Шмидт „Oesterrei“, под заглавие „Вапсаните яйца на Великден“, Каравелов категорично отсъжда: „Тая книга не е ни за пред кум, ни за пред сват. Подобни писатели заслужават не насърчвания, а тояга. Ако насърчаваме глупците, то тие щат да направат още по-големи глупости“.⁴

Дал насока по отношение подбора на книги за превод, Каравелов счита, че е от значение и как ще бъдат преведени те. Типичното през Възраждането „побългаряване“ на чужди произведения, пропуцането или вмъкването на пасажки от преводача той смята за несъвместими с изискванията на преводаческата практика. „Ако не сте в състояние да съчините — обръща се редакторът на „Свобода“ към Кр. Пишурка, — то ви иде отръки барем да преведете; но превождайте така, както превождат хората, защото е срамът. Когато вие наидете, че тая или оная книга е полезна за българския народ, то я преведете, но преведете я буквално, т. е. без да изоставите и без да притурите нещо; а ако в тая книга са намират такива идеи, които са, по вашето мнение, криви или непонятни за българите, то вие можете да напишете от доле свои забележки; но никак нямате право да прекроявате чуждите произведения и да им давате друг характер“.⁵ Буквалният превод, според Каравелов, не означава обаче робско придръжане към всяка дума. Тази своя мисъл той развива както в бележките си за „Аритметика по начина на Грубе“, така и в рецензията си за книгата на италианския писател Силвио Пелико „Тъмниците ми“. „Ние мислиме — пише рецензентът, — че буквалните преводи почти никога не са в състояние да удовлетворат нашите любо-

1 „Свобода“, год. I, бр. V, 3. XII. 1869 г.

2 Става въпрос за книгата „Слъзна молба на седемте дни Ефрема Сирина“, за предстоящото излизане на която съобщава в „Отечество“, год. I, бр. 15, стр. 60, 31 октомври 1869 г., преведена от Р. Блъсков, но неиздадена.

3 „Свобода“, год. I, бр. II, 12. XI. 1869 г.

4 „Свобода“, год. III, бр. 9, 26. VIII. 1872 г.

5 „Свободз“, год. II, бр. 4, 23. I. 1871 г.

От какъв език е превеждал Каравелов — украински или руски — това е въпрос, около който все още съществува съмнение. Разбира се, изказаното предположение, че Каравелов е знаел украински език, ако не говоримо, поне в степен да се ползува от украинската литература, може да се счита за приемливо. То обаче, само по себе си, не е в състояние да ни даде отговора, който ни интересува в случая. Смятам, че отправна точка в тази насока дава Пенчо Славейков в своите бележки за библиотеката и архива на Любен Каравелов, писани по времето или когато е бил директор на Народната библиотека, или непосредствено след това. Описвайки жалката участ, която сполетява трите сандъка Каравелови книги, изпратени в библиотеката след смъртта на писателя, Пенчо Славейков между другото отбелязва: „Слава богу, че поне три от стотиците други (книги — б. м.) са се спазили: Стихотворения М. Л. Михайлова, Берлин, 1862, и Сочинения Марка Вовчка, Спб 1870. А надписа на трета една — Прерваные рассказы Искандера, Лондон 1857 — е засега единственият свидетел за отношенията на нашия писател с А. И. Герцена“¹.

Към тритомното руско издание от 1870 г. на съчиненията на Марко Вовчок като първоизточник на Каравеловите преводи ни насочва и друго едно съображение — Каравелов започва да печата разказите на украинската писателка от 1871 година, когато е имал на разположение споменатото вече издание. При това и шестте преведени творби са взети от първия том — вероятно преводачът е разполагал само с него. Направените съпоставки на преводите с някои украински издания, от една страна, и руския тритомник от 1870 година, от друга, насочват също към него. Известно съмнение могат да породят само незначителните единични несъвпадения на думи от непреведената украинска песен в „Кармелюк“. Ако обаче допуснем, че Каравелов е владел украински език, то с пълно право можем да приемем, че тези промени са направени от самия него от гледна точка и на стихотворната метрика или по други някои съображения. Твърде възможно е обаче Каравелов да е притежавал и някое украинско издание, което е играло спомагателна роля при превода на някои разкази. До окончателен отговор може да се стигне само след внимателна съпоставка на преводите с всички издания от съчиненията на Марко Вовчок. И макар че в този случай сравненията могат да ни насочат към друго издание, това не би умаловажило паралелите на преводите по руския тритомник от 1870 г., тъй като по-значителните „промени“ в тях, на които ще се спрем, не отпадат и при съпоставката на преводните творби с познатите ни украински издания.

Доколко актуални са разказите на Марко Вовчок и какво значение им отдава Каравелов в периода на революционните борби свидетелствуват самите обстоятелства, които стават повод за тяхното превеждане.

През 1872 г., когато под ръководството на БРЦК Левски плетеше мрежата от революционни комитети в страната, апатията на много българи към освободителното дело стана причина в страниците на в. „Свобода“ да се появи сатирата на Ботев „Странник“. Няколко месеца по-късно, продължавайки подетата борба срещу политическото равнодушие на сънародниците си, Каравелов печата и разказа на Вовчок „Робиня“. Във форма на приказка писателката разказва на децата за смелия Остап, който повежда казаците от своя роден край на борба против разбойническите набези на турците. Легендарният образ на главния герой, неговата ненавист към врага-турчин, както и иронията на писателката по адрес на онези, които предпочитат спокойствието на пошлото всекидневие пред героиката и самопожертвувателността, допадат изцяло на политическия момент. Затова Каравелов включва „Робиня“ в актуалната преводна революционна белетристика.

Вживял се в духа на разказа и в стремежите на неговия герой, редакторът на „Свобода“ не се явява в случая само обикновен преводач. Той отива и по-нататък: без да влиза в противоречие с художествения замисъл на Марко Вовчок, Каравелов „доизя-

¹ Къща-музей „Петко и Пенчо Славейкови“, Фонд П. П. Славейков, Инв. № 80, ч. 1 — р. 7. Свобода, год. II, бр. 43, 18. IV. 1872 г.

снява“ образа на Остап, като ни го предава така, както го и възприема. Този творчески маниер му дава в случая възможност чрез заостряне на борческото начало у главния герой по-релефно да изобрази апатията на благодушните, която и без това е ярко очертана със свойствения на Каравелов преводачески курсив.

Каравеловото проникване в душевните тайни на Остап започва още в самото начало на разказа. Неизяснената загриженост на героя, който стои пред прага на народното дело, е неприемлива за преводача. И той пристъпва към изясняването на образа с психологическа мотивировка:

„... и вот один раз очень далеко он зашел погруженный в свою заботу“¹ (542).

„И така, веднаж той са заборавил до толкова, щото отишъл твърде далече и се размишлял за тежките времена“² (11).

„Тежките времена“ обаче не остават само едно общо понятие. Те се конкретизират в цялостния развой на сюжетното действие било чрез замяната на една дума с друга, било чрез допълнителното вмъкване на съответни художествени фигури:

„Идем, братья, за край родной воевать“ (546).

„Хайдете, братя, да са биеме за нашия поробен край“ (20).

„Полно, полно, братья, в ярме ходить“ (546).

„Стига, стига, братя, да ходиме под такъв тежък ярем“² (19—20).

За да изтъкне по-ясно робската неволя на народа, който живее в страна, от щедростта на която не може да вкуси, Каравелов и тук вмъква обикнатия свой художествен похват — антитезата:

„... и такая страна всюду и повсюду разоренная, разграбленная, уничтоженная ему представилась...“ (543).

„И тая плодovitа страна била навсякъде разорена, ограбена, унижена!“² (11).

Поставил героя в зависимост от конкретните обществени отношения, преводачът започва да заостря определени негови черти. Марко Вовчок, сравнявайки Остап с „чутния казак“ от една приказка, чрез художествена символика изгражда постепенно неговия образ. Каравелов обаче счита, че някои от качествата му не са достатъчно подсилени и подчертани. И напълно логична от художествена гледна точка той смята замяната на положителна степен в някои изречения с превъзходна или допълнителната употреба на епитети към дадени понятия:

„... он взбирался за крутые горы...“ (544).

„Остап започнал да се изкачва на най-високите планини“ (12).

„... как он на огне обжигался“ (544).

„Остап преминал през най-силните огньовете...“ (12).

„Как он плыл через реки...“ (544).

„Остап захванал да преминава през широките и бързите реки“¹ (12).

„Доизграждането“ на Остаповия образ не върви обаче само по тази линия. Твърде свободното превеждане на някои изрази често дава възможност на Каравелов с по-смел замах да „доиндивидуализира“:

¹ Руският текст от сравненията е по Сочинения Марка Вовчка, т. първи, Санктпетербург. Издание книгопродавца С. В. Звонарева, 1870 г. Навсякъде разредката е моя — (Д. Л.).

² „Свобода“, год. III, бр. 2, 8. VII. 1872 г.

„Но вот Остап впутался упор-
ный“ (544).

Този преводачески похват българският писател използва най-вече при превода на онези пасажки от разказа, в които неустрашимостта на главния герой се противопоставя на апатията на страхливците. Подсилената антитеза в такива случаи изразява най-картинно благородния гняв на Каравелов към овчедушието и необикновено силната му любов към личности от типа на Остап:

„Если бы это мы, вы да я, так бы мы пожалевши сердечно, да загородивши себе какой-нибудь приют в уголку, сидели бы там смиренно и тихо — а Остап нет-не бросил на произвол“ (543).

Засилената от Каравелов ирония към безразличието в житейската борба среща и на други места в разказа. Тя е прокарана последователно в целия превод било чрез осмисленото идейно разширяване на дадени изрази, било чрез вмъкването на отделни епитети от рода на „покорен“, „мирен“ и други.

Доколко творбата на украинската писателка е отговаряла на политическия момент и борческия дух на нейния преводач свидетелствува и следният факт: уводната статия в бр. 3 на в. Свобода (15 юли 1872 г.), след като описва как народът обеднява поради многобройните данъци, с които го облага турската власт, завършва с ироничния упрек: „Но ако искате да говориме право, то ние ще да кажем, че във всичките тия нещастия не е криво до толкова ни правителството, ни интизамджиите, ни самата система на управлението, от колкото са криви самите християнски поданници на султана, които търпат, гладуват и надеят са. Турското правителство е непоправимо“. И тази мисъл на Каравелов-публициста се доизяснява художествено в същия брой на вестника, където е дадено продължението на „Робиня“, от Каравелов-преводача.

Творческата намеса на Любен Каравелов при превода на „Робиня“ среща и в края на разказа — завръщането на Остап и неговите другари в родния край след победата им над турците. Тук окончателното „дооформяне“ в образа на героя е доста сполучливо и в композиционно отношение — Каравелов подчертава отчетливо вярата на Остап в бъдещето при самата развързка на действието, чрез което оптимизмът на филала повишава действителната сила на произведението в цялост:

„Молодой отаман сидел задумчив и глядел в воду — много, должно быть, имелось у него мыслей, много дум передумывал“ (553).

„А Остап се борил само с онова, щото било страшно и силно-ягка воля е имал той!“¹ (11—12).

„Ако сичкото това (разорената земя — б. м.) да би видели ние, то би пожалели от се сърце, а после би избрале някое мирно къошенце, скриле би са и живеле би тихо и мирно; а Остап? — Остап не може да живее мирно и да гледа равнодушно: той не желае да оставя земята си в такъв вид“¹ (11).

„Младият „атаман“ седял замислено и гледал във водата, чегато в главата му са въртеле голямо множество мисли, много възпоминания, много надежди“² (28).

Тези надежди на атамана се предават и на руското девойче, което казаците освобождават от турците:

¹ „Свобода“, год. III, бр. 2, 8.VII.1872 г.
² „Свобода“, г. III, бр. 4, 22.VII.1872 г.

„А девушка с русою косою глядела на атамана милыми карыми очами, и, видно, тоже мысль лелеяла, тоже думу думала“ (553).

„А момиченцето с руса коса гледало на атамана със своите мили черни очи, и, както са види, така също мислило, за много неща мислило, много надежди и мало“¹ (28).

Активно художествено влияние върху читателите на в. Свобода оказва и другият разказ на Марко Вовчок — „Кармелюк“. Взела за прототип вожда на антикрепостническото селско движение в Украйна Устим Якимович Кармелюк (1787—1835), писателката е успяла, в духа на народното творчество, да създаде един действително обаятелен образ. Борбата на главния герой против социалния потисник, в която той проявява своите демократично-хуманни качества, е борба и на Каравелов, враговете на украинския бунтар са и негови врагове, под друго име и народност. В случая обаче трябва да имаме предвид и нещо друго — революционният подем в България през 1870—1873 година създаде революционери от типа на Левски, Ангел Кънчев. Поместването на „Кармелюк“ в страниците на „Свобода“ през 1872 г. е изразявало фактически и отношението на Каравелов към неуморимите дейци на българското революционно движение. Пряко доказателство за това можем да смятаме и отпечатаното в бр. 15 на вестника (7 октомври 1872 г.) Каравелово стихотворение „Иванчу Христову“. Неговата патриотическа емоционалност влиза непринудено в хармония още с оня откъс от „Кармелюк“, който е поместен в същия брой. Първият куплет от стихотворението

Ти се реши, брате,
Отвъде да стъпиш:
Майка да избавиш,
Народ да откупиш

е в пълно единство с думите на Кармелюк: „Аз не мога вече да гледам на хорските страдания, на човешките мъки и неволи и на бедността на сиромасите! Аз съм длъжен да им помогна! Аз искам да оправа тая тежка беда“ (115).

Социалната основа, върху която става развоя на действието в „Кармелюк“, е позволила на преводача да тушира сполучливо не само известни черти в образа на главния герой, но да изрази твърде определено и своята ненавист към поддържниците на икономическия гнет.

И тук, както и в „Робиня“, Каравелов започва „модификацията“ на образа чрез психологическия анализ. Той засилва душевната борба на Кармелюк преди включването му в освободителното дело, като същевременно за по-голяма мотивираност на решението, което героят ще вземе по-късно, не го оставя да „броди сам“, както е у Вовчок, а го въвежда в народните низини:

„Только вдруг Кармель затосковал по прежнему. Затосковал да и затосковал. Опять уходить стал из дому, одиноко бродить, опять начал бледнеть и вздыхать“ (572).

„Но изведнаж Кармел захванал пак да тъгува и да пъшка, както и по-преди. Мисли и мисли, тъгува и тъгува — тежко му е. Захванал пак да оставя къщата си и да ходи по чуждите села и градове, захванал пак да бледнее и да воздиша“² (115).

Този контакт на Кармелюк с народа дава вече възможност на преводача по-конкретно да обоснове решението му в полза на онеправданите и бедните:

¹ „Свобода“, год. III, бр. 4, 22.VII.1872 г.

² „Свобода“, год. III, бр. 15, 7. X. 1872 г.

„Я не выношу людского лиха и убожества! . . . Я хочу исправить эту беду!“ (573).

„Аз не мога вече да гледам на хорските страдания, на човеческите мъки и неволи и на бедността на сиромасите! . . . Аз искам да оправата я тежка беда!¹ (115).

Преди обаче да тръгне на въоръжена борба, при раздялата с жена си, Каравеловият Кармелюк е щрихиран не само като съпруг, но и като син и баща. Той знае, че напушането на родния дом ще хвърли в тревога и постоянни грижи не само неговата жена, но старата му майка и малката му дъщеря. Промяната на някои глаголи от единствено в множествено число в прощалните думи на героя постигат желанието от Каравелов резултат:

„. . . а он сказал мне: не ищи меня, не спрашивай обо мне,—жди меня—я сам приду“ (575).

„. . . а той ми отговори (на жена си, б. м.): не търсете ма, не разпитвайте за мене—чакайте ма, — аз сам ще да си дойда“¹ (116).

По-нататъшното „доизясняване“ на Кармелюк като патриот става чрез отношението на помещиците към него. С основание те виждат в негово лице един от своите най-опасни врагове. Затова правдиви и убедителни са думите на народния закрилник към жена му:

„Охотятся за мной как за хищным зверям, Маруся, промолвил он“ (581).

„Марусьо, рекъл той, тие ма гонат така, както ловчиете гонат опасните и кръвожадните зверове“² (131).

За неговото залавяне те обещаваат големи награди, пуцат много шпиони. И тези именно платени агенти, прицелна точка на редица художествени и публицистични творби на Каравелов, стават причина за вмъкването на обикнати от писателя епитети, които най-добре разкриват тяхната предателска същност:

„. . . снарядили множество ищиков и съищиков. . . И вот ищики и съищики рассыпались повсюду. . .“ (580).

„Най-напред тие изпроводиле по сичката околина шпиони и сякакви продадени душици. . . И така, сякакви шпиони сякакви черни душици са разпръснале по сичката околина“³ (124).

„. . . велено вооружить съищиков, приказано стрелять. . .“ (589).

„. . . било повелено да са въоружат сякакви шпионе и сякакви гловорези; било повелено да пушкат“⁴ (148).

Ако оръдията на народните потисници не могат да излязат невредими даже под преводаческото перо на Каравелов, участието на техните господари е още по-незавидно. Преди всичко на българския революционер са ясни пътищата, по които господстващата класа натрупва своите богатства. Затова той превежда:

¹ „Свобода“, год. III, бр. 15, 7. X. 1872 г.

² „Свобода“, год. III, бр. 17, 21. X. 1872 г.

³ „Свобода“, год. III, бр. 16, 14. X. 1872 г.

⁴ „Свобода“, год. III, бр. 19, 4. XI. 1872 г.